

Utjecaj odgoja na razvoj empatije

Šlibar, Natalija

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:739005>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

NATALIJA ŠLIBAR

ZAVRŠNI RAD

UTJECAJ ODGOJA NA RAZVOJ EMPATIJE

Čakovec, rujan 2018.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Čakovec)**

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: NATALIJA ŠLIBAR

**TEMA ZAVRŠNOG RADA: UTJECAJ ODGOJA NA RAZVOJ
EMPATIJE**

MENTOR: prof.dr.sc. Andreja Brajša-Žganec

Čakovec, rujan 2018.

SADRŽAJ

SAŽETAK	1
SUMMARY	2
1. UVOD	3
2. OBITELJ	4
2.1. UTJECAJ RODITELJA NA SOCIJALNI, EMOCIONALNI, INTELEKTUALNI I MORALNI RAZVOJ DJETETA.....	5
2.2. RODITELJSKI ODGOJNI STILOVI.....	8
2.3. ODNOSI RODITELJA I DJECE	10
3. EMPATIJA	12
3.1. RAZVOJ EMPATIJE.....	13
3.2. POSTUPCI RODITELJA KOD RAZVOJA EMPATIJE.....	16
3.3. UČENJE I POTICANJE EMPATIJE	18
3.4. UPOZNAVANJE DJECE SA OSJEĆAJIMA DRUGIH	21
4. EMPATIJA I MORALNOST	22
5. ZAKLJUČAK	24
LITERATURA	25
ŽIVOTOPIS	26
IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA.....	27

SAŽETAK

Empatija je sposobnost koja omogućuje ljudima suživot u društvu te socijalno funkcioniranje unutar društvene zajednice. Ključan je element za sklapanje čvrstih prijateljskih odnosa, ali i za kvalitetno funkcioniranje svih članova unutar obitelji. Kad se spominje empatičnost u odnosu, dakako je bitno spomenuti i važnost otvorenog izražavanja emocija što čini preduvjet usvajanju i korištenju empatije. Obitelj djetetu predstavlja prvi kontakt sa empatijom. Topao i nježan odnos roditelja, prožet brigom i ljubavi naspram svog djeteta čini početak učenja djeteta empatiji i njezinoj neizmjerljivoj važnosti u funkcioniranju zajednice. U ovom radu detaljnije će se predstaviti nezaobilazna uloga obitelji i obiteljskog odgoja tijekom razvoja djeteta. Obratit će se pozornost na roditeljske odgojne stilove te njihove pozitivne i negativne ishode na djetetov razvoj, ovisno o tome koji odgojni stil roditelji provode. Također, spomenuti će se značajna uloga empatije, njezin razvoj i učenje koje počinje već samim rođenjem djeteta. Cilj ovog rada je potaknuti roditelje, skrbnike i odgojitelje da uvide važnost razvoja empatije kod djece. Važno je da shvate koliko je zapravo njihovo ponašanje i odnos prema samom djetetu ili drugim članovima obiteljske ili društvene zajednice, značajan djetetu tijekom njegovog razvoja te učenja, ali i shvaćanja osjećaja koji se skriva u nazivu „empatija“. Da bi se prethodno navedeni cilj rada ostvario, potrebna je otvorenost od strane roditelja, njihova želja za usvajanjem novih spoznaja te briga o vlastitom djetetu, ali u konačnici i briga o boljem funkcioniranju cijele društvene zajednice koje će jednog dana i njihovo dijete biti dio.

Ključne riječi: dijete, empatija, obitelj, razvoj

SUMMARY

Empathy is an ability that enables people to live together in society and socially functioning within the community. It is a key element for establishing solid friendships, but also for the good functioning of all members within the family. When mentioning empathy in relation, it is important to mention the importance of open expression of emotions, which is a precondition for adopting and using empathy. The family is representing for a child the first contact with empathy. The warm and gentle relationship of parents with care and love towards their child, is the beginning of the child's learning of empathy and it is immense importance in the functioning of the community. In this paper, I will present more in detail the unavoidable role of family and family upbringing during the development of the child. I will pay attention to parenting upbringing styles and their positive and negative outcomes to child development, depending on which parenting style the parent carries out. I will also mention the important role of empathy, its development and learning that begins with the very birth of a child. The aim of this paper is to encourage parents, guardians and educators to inspect the importance of empathy development in children. It is important to understand how much their behavior and theirs relationship with child or other members of the family or community is significant during his development, learning, but also the perception of emotion which is hiding in the name of "empathy". In order to achieve the above-mentioned goal of the work, parents need to be open, they have to have desire to adopt new knowledge and they have to care for their own child, but ultimately they have to have concern for the better functioning of the entire community that one day and their child will be part of.

Key words: child, development, empathy, family

1. UVOD

Ukoliko se osvrnemo oko sebe, širom otvorenih očiju, ali i srca, u nekom trenutku ćemo uvidjeti neizmjernu važnost razvoja empatije, sposobnosti brige za drugu osobu te prepoznavanja važnosti tih osjećaja. Razvoj empatije prethodi i pomaže u održavanju civilizacije kao i u stvaranju svijeta u kojem svako ljudsko biće može živjeti u miru (Greenspan, 2009). Empatija je osobina koju je najteže svladati. Iako je svakom djetetu urođena potreba za interakcijom sa ostatkom društva, kroz djetinjstvo mu treba mnogo primjera i ohrabrivanja kako bi na kraju moglo suosjećati sa drugima i razumjeti ih (Greenspan, 2009). Empatija djetetu omogućuje svjesnu mogućnost razumijevanja negativnih i pozitivnih iskustava drugih (Raboterg-Šarić, 1995). Već samim rođenjem djeteta, utjecaj okoline čini primarni faktor koji najjače djeluje na dijete. Briga njegovih roditelja i bližnjih, njihov odnos prema njemu predstavljaju djetetu prvi korak prema upoznavanju i ulasku u svijet emocija. Zadatak roditelja je da dosljedno i adekvatno reagiraju na dječje ponašanje već samim njegovim dolaskom na svijet, kako bi dijete postepeno s vremenom naučilo pokazivati i pozitivne, ali i negativne emocije te adekvatno reagirati u stresnim situacijama. Obitelj tvori sustav koji može imati zaštitnu, ali isto tako i rizičnu ulogu za razvoj dječje psihopatologije tijekom djetinjstva (Brajša-Žganec, 2003). Autori (Gottman i Katz, 1989; Katz i Gottman, 1993, 1995; prema Brajša-Žganec, 2003) ističu da ukoliko se u obitelji želi postići dobro obiteljsko funkcioniranje s pozitivnim utjecajem na odgoj djeteta koji ima neizmjernu važnost u formiranju djeteta u odraslu osobu, neizostavno je međusobno otvoreno i slobodno izražavanje emocija. Roditelji koji su topli i osjećajni, puni razumijevanja prema djetetovim potrebama i osjećajima već od malih nogu djetetu daju pozitivan primjer međusobnih odnosa sa drugima u svim životnim situacijama.

2. OBITELJ

Prema Juul (2008) primarni tip obitelji čine otac, majka i djeca te je on i dalje dominantan tip obitelji, mada se u novije vrijeme on nešto češće preslaguje unutar svojih članova, nego što je to bilo ranije. Obitelj je zajednica koja se temelji na ljubavi, a stvara se točno određenim redom – zaljubljuvanjem, predanošću, ljubavlju i voljom. Prolaskom nekog određenog vremenskog razdoblja, zaljubljenost između dvoje ljudi zamjenjuje ljubav, koja se može prepoznati po zanimanju i brizi za osobitosti, potrebe, ali i granice druge osobe. Postupnim sagledavanjem realne slike kakva osoba je naš partner te kakva osoba postajemo mi u njegovom prisustvu, javlja nam se potreba da donesemo odluku želimo li ili ne nastaviti taj odnos. Za donošenje takve odluke potrebna nam je volja, tj. osobna odgovornost.

Obitelj je zajednica i mjesto gdje djeca iz prve ruke i u najvećoj mjeri, živeći s roditeljima uče o društvenim vrijednostima. Upoznaje ih se sa vlastitim granicama i granicama drugih ljudi te im se predložuje koliko ih je važno poštivati. Također uče o važnosti suradnje i obzira prema drugima te koje su mogućnosti i ograničenja obitelji i društva (Juul, 2008).

Janković (2008) navodi emocionalnu funkciju kao presudan čimbenik za nastanak obitelji u današnje vrijeme. To naravno nije bilo od izrazite važnosti u patrijarhalnoj obitelji, u kojoj je bilo negativno pokazivanje emocija unutar članova obitelji, osim u slučaju majke i djeteta. No, u suvremenoj obitelji naglašava se važnost emocija koje su izrazito važne za rast i razvoj već od samog rođenja djeteta. Obitelj postaje mjesto na kojem i odrasli i djeca mogu otvoreno, iskreno i bez suzdržavanja ili potiskivanja, razmjenjivati kako pozitivne tako i negativne emocije te time zadovoljavati osobne emocionalne potrebe, imajući mogućnost otvorene komunikacije te osjećaj sigurnosti koju im ostali sudionici obitelji pružaju.

Kvalitetni obiteljski odnosi između roditelja i djece temelje se na dobro razvijenom osjećaju empatije, međusobnog razumijevanja i socijalno prihvatljivog ponašanja. Temelj uspostavljanja međusobnog razumijevanja i povjerenja te pružanja međusobne pomoći unutar obitelji čini pozitivna komunikacija između njezinih članova (Rosić i Zloković, 2002).

Obitelj pruža djetetu mjesto gdje stječe prva znanja, vještine, umijeća i navike. Dijete se unutar obitelji razvija tjelesno, intelektualno, ono razvija svoje osjećaje i osobnost, socijalne i moralne vrijednosti te se formira i razvija obiteljski identitet. Dijete usvaja, nadograđuje i preslaguje iskustva koja je steklo u obitelji, koja zatim koristi u novonastalim situacijama tijekom života (Rosić i Zloković, 2002).

2.1. UTJECAJ RODITELJA NA SOCIJALNI, EMOCIONALNI, INTELEKTUALNI I MORALNI RAZVOJ DJETETA

Obitelj ima temeljnu ulogu u razvoju djeteta jer unutar nje dijete po prvi put stječe nova znanja, iskustva i vrijednosti. Što je dijete mlađe, to je roditeljski utjecaj veći. U ranoj dječjoj dobi prvi kontakti socijalizacije su roditelji, ali kako odrasta shvaća važnost te osjeća potrebu za komunikacijom i boravkom sa drugim ljudima iz svoje okoline; vršnjacima te suprotnim spolom (Rosić i Zloković, 2002).

Brajša-Žganec (2003) navodi emocije kao ključan čimbenik koji utječe na funkcioniranje pojedine osobe sa naglaskom na glavnu ulogu koju nose u interpersonalnom životu pojedinca. Važno je spomenuti da svako malo dijete na podražaje iz okoline reagira iskazivanjem emocija. Roditelji predstavljaju djetetu najvažniji model ponašanja i reakcija, temeljem kojih pružaju djetetu primjer kako i kada izražavati emocije, kako upravljati njima u svrhu primjerenog ponašanja te kako tumačiti tuđe emocionalno ponašanje (Denham i sur., 1994b; Denham i sur., 1997; Gottman i sur., 1996; 1997; Hooven i sur., 1995; Kahen i sur., 1994; Katz i Gottman, 1993; 1995; 1997; prema Brajša-Žganec., 2003).

Emocije su intenzivne i kratkotrajne reakcije, popraćene različitim fiziološkim promjenama koje dovode do prekida trenutnog ponašanja. Osnovna obilježja emocija odražavaju se u fiziološkim promjenama, subjektivnom iskustvu te u manifestaciji ponašanja (Brajša-Žganec, 2003).

Faze emocionalnog razvoja dijele se na usvajanje emocija, diferenciranje i transformaciju emocija (Haviland-Jones i sur.,1997; LaFreniere, 2000; Oatley i Jenkins, 2000; prema Brajša-Žganec, 2003).

Usvajanje emocija odnosi se na djetetovo izražavanje i percipiranje viđene emocije. Već rođenjem, djeca tijekom interakcije s okolinom iskazuju svoje osjećaje te uče prepoznavati i kontrolirati emocije. Primarne emocije koje se smatraju osnovnim emocijama javljaju se već u ranom djetinjstvu tijekom interakcije s okolinom. One imaju univerzalnu facijalnu ekspresiju koja se ne mijenja u različitim kulturama. Osnovne emocije su radost, iznenađenje, ljutnja, strah, tuga i gađanje (Brajša-Žganec, 2003).

Faza diferenciranja emocija odnosi se na djetetovo povezivanje i odvajanje izraza i osjećaja prema ili od određenog konteksta ili ponašanja. Ova faza usko je vezana uz društvena očekivanja sredine, a njezina mogućnost je da minimalizira ili pretjerano naglasi iskazivanje emocija te da prikrije neke emocije čije iskazivanje u društvu nije prihvatljivo. Takav obrazac iskazivanja emocija djeteta uči tijekom interakcije s roditeljima, tj. oponašajući roditelje. Nakon usvajanja primarnih emocija, djeteta u drugoj polovici druge godine postaje svjesno svog emocionalnog ponašanja koje obuhvaća primarne emocije te počinje učiti složene emocijalne procese koji čine preduvjet za razvoj empatije. Emocionalno kompetentna su ona djeca koja su usvojila način ovladavanja vlastitim emocionalnim doživljajima (Brajša-Žganec, 2003).

Transformacija ili reorganiziranje emocija odnosi se na mijenjanje procesa razmišljanja, učenja ili reakcije pod utjecajem određenog emocionalnog stanja te na to kako se sam emocionalni proces mijenja usvajanjem novog iskustva i znanja. U ovoj fazi dolazi do povezivanja emocionalnog iskustva i verbalizacije emocija, miješanja emocija te njihovog preslagivanja (Brajša-Žganec, 2003).

Brajša-Žganec (2003) također spominje da na dječje usvajanje emocionalnog izražavanja, prepoznavanja i razumijevanja emocija osim utjecaja roditelja, veliki

utjecaj imaju pravila i norme emocionalnog ponašanja kulture u kojoj dijete odrasta te vršnjaci s kojima dijete dolazi u doticaj kad krene u vrtić.

Socijalno kompetentno dijete, Brajša-Žganec (2003), opisuje kao dijete koje ima sposobnost reguliranja emocija, poznaje i razumije okolinu, poznaje socijalne vještine naučene od modela iz svoje okoline te se ponaša u skladu s njima. Jedan od bitnih segmenata adekvatnog socijalnog razvoja kod djeteta je ovladavanje prosocijalnim vještinama, kao što su vještine poput kooperativnosti, odgovornosti, empatije, ljubaznosti, radoznalosti.

Djeca koja su ovladala prosocijalnim vještinama razumiju tuđa emocionalna stanja, ostvaruju bolji uspjeh u školi, imaju manje internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju, zdravija su, imaju veće samopoštovanje, stvaraju dublja prijateljstva, dobro upravljaju svojim emocijama te im treba manje vremena da se oporave nakon nekog stresa (Denham i sur., 1997; Eisenberg i sur., 1997b,c; Eisenberg i sur. 1996; Garner i sur., 1994; Gottman i sur., 1996; Moss i sur., 1997; Murphy i Eisenberg, 1997; prema Brajša-Žganec, 2003).

Emocionalne veze stvorene u obitelji traju tijekom cijeloga života djeteta i služe mu kao shema za socijalne odnose u široj društvenoj zajednici koja ga okružuje. U obitelji se zbiva učenje govora, razvoj socijalnih i emocionalnih vještina, intelektualnih sposobnosti, kompetencija, moralnih i socijalnih vrijednosti. Važno je već od djetetovih najranijih dana uspostaviti pozitivan odnos između djeteta i roditelja, u suprotnom negativan odnos postaje rizičan faktor zbog kojeg kod neke djece dolazi do kompleksnih problema. Obitelj čini važan uvjet za socijalni razvoj djeteta, tj. razvijanje prihvaćanja od drugih ljudi i interakciju s njima. Roditelj je osoba koja djetetu osigurava da se razvija i osjeća dobro, da mu pruža zaštitu te da mu pruži pomoć u tome kako bi dijete naučilo što bolje živjeti s drugim ljudima (Rosić i Zloković, 2002).

Zadovoljavanje različitih potreba djece ovisi o brizi roditelja koja je najintenzivnija u dobi od rođenja pa do šeste godine života, što je ujedno i period tijekom kojeg se razvija i formira tjelesni, intelektualni, emocionalni i socijalni razvoj. Iako se većina učenja djece u tome vremenskom periodu događa slučajno i nenamjerno, različiti roditeljski pozitivni poticaji i pružanje pomoći djetetu značajno pomažu u njegovom razvoju (Rosić i Zloković, 2002).

2.2. RODITELJSKI ODGOJNI STILOVI

Odnosi između djece i roditelja u kojima prevladava pretjerana strogost, blagost ili ravnodušnost od strane roditelja, izaziva kod djece pretjeranu poslušnost, anarhičnost i nesigurnost djeteta u svakodnevnom funkcioniranju (Rečić, 2006).

Djeca ne znaju sama od sebe kako se osloboditi pritiska niti kako da promjene situaciju koja im nije ugodna, ako im roditelji prethodno nisu dali primjer kako postupati u takvim situacijama. Zbog toga će djeca svojim „zločestim“ i „neobjašnjivim“ ponašanjem zvati u pomoć odrasle s ciljem da im privuku pažnju te kako bi im oni omogućili uspostavljanje ravnoteže (Janković, 2008).

Autorica Brajša-Žganec (2003) spominje dvije temeljne dimenzije roditeljstva, a to su emocionalnost/prihvaćanje koje se proteže od hladnoće i odbijanja do topline i prihvaćanja djeteta, dok se kontrola kao druga dimenzija roditeljstva proteže od slabe do čvrste roditeljske kontrole. Temeljem ovih dviju dimenzija roditeljstva stvara se podjela odgojnih stilova iz kojih proizlazi autoritarni, autoritativni, permisivni i indiferentni odgojni stil.

Autoritarni odgojni stil karakteriziraju roditelji koji su strogi i kruti prilikom odgoja. Oni pred svoju djecu stavljaju velike zahtjeve, nad njima imaju strogi nadzor bez iskazivanja imalo topline i potpore. Cilj takvog odgoja je učenje samokontrole i bespogovorne poslušnosti. Djeci se daju zahtjevi i stroge granice (rigidno određena pravila) bez prethodnog objašnjenja ili dogovora. Ukoliko se prethodno postavljene granice prekrše djete se u većini slučajeva fizički kažnjava. Djeca odrasla u obitelji u kojoj se prakticirao takav stil odgoja sklona su vrlo čestim promjenama raspoloženja tj. emocionalno su neprilagođena, povučena i bojažljiva. Nedostaje im spontanosti zbog toga što su odrastali pod stalnom kontrolom od strane roditelja, nisu spremna na zahtjeve suvremenog načina života i posebno su ranjiva (Janković, 2008).

Autoritativni odgojni stil karakteriziraju roditelji koji su demokratski orijentirani, ali i dosljedni u svojim namjerama. Roditelji djeci postavljaju visoke zahtjeve, prilikom kojih se granice i nazor provode dosljedno uz puno roditeljske topline i podrške. Zadatak roditelja je da tijekom odgoja više usmjeravaju djecu nego što ju kontroliraju.

Kao rezultat takvog načina odgoja proizlaze djeca koja su slobodna u komunikaciji i odnosima s okolinom, topla i spontana, znatiželjna, kreativna, s visokom dozom

intrinzične motivacije koja ih vodi do ostvarenja sreće zasnovane na osobnom ispunjenju prethodno zadanih i dostignutih ciljeva u životu (samoaktualizacija) (Janković, 2008).

Permisivni odgojni stil karakteriziraju roditelji koji su previše popustljivi prema svojoj djeci. Odlika takvog odgoja je slaba kontrola i niska razina zahtjeva od strane roditelja, uz mnogo topline i potpore koju pružaju svom djetetu. Prilikom takvog odgoja roditelji ispunjavaju svaku djetetovu želju i zahtjev. Što kasnije rezultira djecom koja postaju nesigurna (zbog nedostatka jasnih pravila i granica), nesnalažljiva (iz razloga što su roditelji radili sve umjesto njih, djeca nisu imala prilike razviti vlastite sposobnosti), impulzivna i agresivna (ukoliko se ne ispune sve njihove želje oni postaju frustrirani i nezadovoljni pošto su navikli na ispunjavanje svake želje tijekom odrastanja) (Janković, 2008).

Indiferentni odgojni stil karakteriziraju roditelji koji su nemarni i zanemaruju potrebe svoje djece. Prilikom takvog odgoja roditelji djeci zadaju niske zahtjeve, nad njima nemaju nikakvu kontrolu ni nadzor, ali im niti ne iskazuju toplinu. Takva djeca su bez nadzora, što se odnosi na njihovo kretanje, izbor društva te onog čime se bave izvan obitelji. Djeca odgajana indiferentnim odgojnim stilom iskazuju stalno neprijateljstvo i otpor, neuspjeh u školi, nizak stupanj socijalne kompetencije, a učestalo se kod njih zapažaju neprihvatljivi oblici ponašanja (Janković, 2008).

Janković (2008) opisuje kompetentnog roditelja kao osobu koja dobro poznaje svoje dijete, ali i djecu općenito te ima saznanja o razvojnim fazama, potrebama, interesima i mogućnostima djeteta tijekom njihovog razvoja.

2.3. ODNOSI RODITELJA I DJECE

Jasper Juul (2008) spominje pojam „uslužni roditelji“ koji koristi za roditelje koji su u zabludi i misle da vlastitoj djeci mogu pružiti život bez sukoba, boli i problema, a takvim načinom žele stvoriti uvjete kako bi njihova djeca odrasla u uravnotežene ljude koji stvaraju skladne odnose s drugima. No, to nažalost nije tako već oni takvim načinom dobivaju egocentričnu, nesuosjećajnu, nedruštvenu djecu koja s vremenom postaju sve usamljenija. Roditelji koji smatraju da je moguće odgajati dijete, a da mu se nikada ne nanese bol su, također, u krivu. Bol je nešto što u stvarnom životu postoji i ne može se eliminirati, već je to neodvojiva sastavnica života svakog pojedinca. Dijete mora osjetiti vlastite potrebe, a njihovu važnost će najbolje osjetiti kad mu neće biti zadovoljene dok će osjećaj o vlastitim granicama najjasnije vidjeti kad će mu ih netko prekoračiti. U takvim životnim prilikama dijete će bolje upoznati sebe, osnažiti osjećaj empatije, ali i sposobnosti prihvaćanja individualnosti drugih ljudi. Zatim se autor osvrće na najčešću povredu djetetovog integriteta, a to je „grdnja“ ili fizička kazna kojoj je cilj što brže eliminirati neželjeno ponašanje djeteta. Oba načina su na oko efikasna, ali imaju traumatizirajući učinak koji narušava osobni integritet djeteta na način da dijete odustaje od izražavanja svoje individualnosti te postaje nezahtjevno i slijepo poslušno. Ukoliko dijete bude zahtjevno i prkosno, roditelji to objašnjavaju time da je za to zaslužan djetetov karakter. Kako bi se dijete osjećalo jednakovrijedno kao i njegovi roditelji te ostatak društva, s njim je potrebno razgovarati, ulaziti u dijalog te pregovarati o svim mogućim temama bliskim djetetu. Njemu je potrebno vodstvo odraslih, ali ono mora biti kritički promišljeno i roditelj mora znati procijeniti što je zdravo za osobni i društveni razvoj njegovog djeteta te se time voditi kod odgoja.

Prema autoru Rečić (2006) razlikujemo sedam faza odnosa roditelj-dijete.

1. faza: od rođenja do 1- 1,5 godine	Tek rođeno dijete je u potpunosti ovisno o roditeljima i u tom razdoblju uči hoće li vjerovati roditeljima, a pri tome roditelji motiviraju, bodre i aktiviraju svoju djecu
2. faza: od 1,5 godine do 5. godine	Dijete otkriva svoje okruženje, uočava osobine roditeljima, uočava primjere za pristojno i

	nedolično ponašanje, iskušava granice koje su mu dostupne u okviru obitelji (ljubav, pripadanje, tolerancija itd).
3. faza: od 6. do 9. godine	U ovoj fazi roditelji su u mogućnosti najviše naučiti svoju djecu jer ona šire spoznaje i vidike te imaju razvijenu moć uočavanja stvari i situacija oko sebe.
4. faza: od 10. do 13. godine	Dijete počinje samostalno donositi svoje prve odluke, postaje aktivniji sudionik društva. Roditelji bi u krugu obitelji trebali poticati i usmjeravati djecu na dobre i loše odluke. Udaljavanje ili zbližavanje djece i obitelji je u ovoj fazi prijelomna točka.
5. faza: od 13. do 15. godine	Djeca često u roditeljima vide „neprijatelja“ upravo zbog razdoblja u kojem se nalaze, te je važno obostrano zadovoljstvo i ostvarenje kvalitetnih zamisli
6. faza: od 16. do 19. godine	Roditelj postaje „pomoćnik“ u kreaciji života vlastitog djeteta te je ono sposobno samostalno se oblikovati. Dijete postaje punoljetno, završava školovanje i usmjerava svoj život.
7. faza: od 20. do 23. godine	Zadnju fazu odlikuje obiteljska potpora svojoj djeci i praćenje njihovog odgovornog usmjeravanja života i karijere.

Tablica 1. 7 faza odnosa roditelja i djece. Preuzeto sa: Rečić. M (2006). Obilježja dobrog obiteljskog odgoja. Đakovo: Tempo. str. 17-18.

U svakoj od navedenih faza dijete treba potporu od strane obitelji i osjećaj da vrijedi te da je prihvaćeno sa svim svojim manama i vrlinama. Također, ukoliko roditelji prepoznaju i usmjeravaju svoje dijete u smjeru koji je za njega najbolji i koji želi može se reći da su uspješni u svom roditeljstvu. Prema autoru (Rečić, 2006) roditelj je djetetov prvi učitelj te je njegov utjecaj na razvoj socijalnog, emocionalnog, psihičkog i moralnog aspekta kod djeteta najvažniji.

3. EMPATIJA

Prema Fabian (2008) „*empatija je sposobnost razumijevanja emocija drugih ljudi i odgovarajućih načina reagiranja na opažene emocije*“. Kada osjećamo empatiju prema drugome to znači da razumijemo što ta osoba osjeća s obzirom na situaciju u kojoj se nalazi te se na neki način stavljamo u poziciju te osobe uz postavljanje pitanja sebi samima što bih ja osjećao i učinio kad bih se nalazilo u identičnoj ili sličnoj situaciji. Titchener 1909. prvi upotrebljava pojam „empatija“ koji opisuje kao kognitivnu sposobnost razumijevanja unutarnjeg stanja druge osobe i kao određenu vrstu socijalno-kognitivnih veza (Wispe, 1968, 1987; prema Raboterg-Šarić, 1995).

Empatija se smatra jednom od osnovnih emocija koja čini sastavni dio moralnog rasuđivanja te vještinom koja je od izrazite važnosti za zdrav emocionalni i moralni razvoj. Povezana je sa suosjećanjem i moralnim ponašanjem. Ima svoju emocionalnu i racionalnu (intelektualnu) komponentu, jer kako autorica navodi „*biti empatičan znači osjećati osjećaje drugih (bol, tugu, radost, zabrinutost, i ostale) ali ih i racionalno (intelektualno) razumjeti*“. Empatija nije uvjetovana genetikom, već je vještina koju djeca uče, koja se treba poticati i postepeno razvijati. To je proces koji započinje od najranije dobi te u kojem najvažniju ulogu imaju roditelji koji djetetu svakodnevno daju primjer empatičnog ponašanja. Iako neka istraživanja temeljem svojih rezultata upućuju na činjenicu da su neka djeca u određenoj mjeri genetički sklonija tome da budu više empatična i moralna od druge, to se dakako ne smije uzimati doslovno, već kako je autorica prethodno navela svoj djeci je od izuzetne važnosti potrebna pomoć u učenju ove složene emocije i vještine. Empatija djeci olakšava povezivanje s ostalim živim bićima. Djeca sa razvijenom empatijom su zadovoljnija sa uspjehom ostvarenim u školi, uspješnija u socijalnim interakcijama te lakše pronalaze prijatelje sa kojima ostvaruju dublju međusobnu povezanost (Fabian, 2008). Kosić (2010) tvrdi da jačanjem empatije jača i povezanost između dvije osobe. Fabian (2008) se također nadovezuje na to i skreće pozornost da ona djeca koja nisu baš usvojila empatiju imaju problema kod stvaranja kvalitetnih prijateljskih veza jer ne mogu razumjeti emocionalno stanje druge osobe, iz čega kao posljedicu proizlazi ne suosjećajnost prema drugima.

Martin Hoffman (prema Raboterg-Šarić, 1995) navodi da osoba koja je razvojno dostigla najviši stupanj empatije može zamisliti kako bi se ona sama osjećala da je na mjestu nekog drugog, prilikom čega je potrebno je proizvesti podražaj tijekom kojeg osoba treba stvoriti sliku samoga sebe u situaciji druge sobe. Tijekom takve aktivnosti javlja se kognitivno rekonstruiranje događaja, koje je pod utjecajem kontrole svijesti.

3.1. RAZVOJ EMPATIJE

„Da bi osoba mogla razumjeti osjećaje drugih i uživjeti se u emocionalna stanja drugih potrebno je da i sama bude upoznata sa svojim osobnim osjećajima i da zna prepoznati vlastite osjećaje. Jednako tako, važno je da zna iskazati svoje osjećaje drugima. Poznavanje vlastitih emocija omogućuje osobi da prepozna ali i razumije osjećaje drugih.“ (Kosić, 2010; preuzeto: http://www.ringeraja.hr/clanak/empatija---vazan-preduvjet-za-ucenje-toleranciji_1026.html)

Velički (2011) spominje četiri etape u razvoju empatije:

1. etapa - javlja se tijekom prve godine, a predstavlja urođeni refleks (rano empatično ponašanje)
2. etapa – javlja se tijekom druge godine; dijete je u stanju tješiti drugoga
3. etapa - javlja se između treće i šeste godine; djeca reagiraju na patnju drugih na složenije načine, traže rješenje za probleme zbog kojih je druga osoba tužna i sl.
4. etapa – javlja se između šeste i devete godine; djeca mogu razumjeti vlastite osjećaje u kontekstu šireg smisla

Za većinu djece učenje empatije počinje već u najranijim danima života te se proteže kroz prethodno nabrojene etape razvoja, tijekom kojih se djetetova znanja i prikupljene informacije iz okoline prestrajavaju te dijete s vremenom dobiva priliku za vježbanje usvojenih znanja te na kraju priliku za učenje na temelju vlastitog iskustva. Roditelj je djetetu primarni učitelj i pomagač tijekom tog procesa koji djetetu pomaže u svladavanju ranijih faza koje dijete možda nije moglo svladati odmah ili nije imalo priliku za njihovo usvajanje.

Kao primjer, autor navodi dječaka koji je odrastao u sirotištu do svoje četvrte godine. U kritičnoj fazi svog razvoja živio je u emocionalnoj i fizičkoj deprivaciji, gdje je naučio živjeti po principu preživljavanja, težeći tome da dobije hranu i osnovnu privrženost. U njegovom ponašanju uočavalo se manipulativno i bezlično ponašanje prema svakoj odrasloj osobi. Nakon što su ga posvojili, njegovi posvojitelji su imali zahtjevan posao pružajući mu posebnu njegu, ljubav i toplinu. Prilikom čega su trebali otkriti na što je dijete osjetljivo te čega se boji kako bi mu mogli pružiti osjećaj potpune sigurnosti. Djetetu će biti potrebno mnogo godina provedenih u toploj i brižnoj obiteljskoj sredini kako bi steklo povjerenje i kasnije postalo suosjećajna osoba. Autor je ovim primjerom htio svratiti pozornost da nikad nije kasno za učenje empatije (Greenspan, 2009).

Počeci empatije se mogu uočiti već kod novorođenog djeteta koje u bolnici počinje plakati potaknuto plačem drugog novorođenčeta. No, to nije još izraz prave empatije koju dijete iskazuje već samo njegov odgovor na neki neugodan zvuk iz okoline (Fabian, 2008). Martin Hoffman (prema Raboterg-Šarić, 1995) na tu reakciju novorođenčeta gleda kao na reakciju koja prethodi nastanku empatije, ali ne i cjeloviti emocionalni odgovor iz razloga što mu nedostaje svijest o tome što se događa.

Greenspan (2009) već u toj ranoj dojenačkoj fazi ističe važnost toplih međudnosa između novorođenčeta i roditelja. Ukoliko dijete osjeti ugodu koja se pojavljuje kad mu je potrebna, kod djeteta raste povezanost sa osobama koje se brinu za njega što mu omogućuje da se počinje uključivati u ljudski svijet. Prvi zagrljaji, maženja, razgovori koje roditelji vode sa djecom čine početak stvaranja osjećaja zaštićenosti i voljenosti koji čine početak empatije. Ti osjećaji vode izravno do ljubavi u djetetovom srcu, iz koje će se postepeno s vremenom formirati empatija prema drugima. Dijete će razviti onoliko empatije koliko se prema njemu iskazivalo u najranijim danima života.

Malo dijete mora doći do dva važna otkrića kako bi moglo razviti empatiju. Primjerice tijekom igre s majkom ono će postepeno shvatiti da je majka izvan njega i da nije dio njega, a kako bi izbjeglo pretjerano poistovjećivanje i kako bi moglo shvatiti da je druga osoba izvan njega, dijete mora doživjeti osjećaje drugih koji dolaze izvan njega. Tijekom tog procesa dijete počinje shvaćati da svatko ima svoje osjećaje i da njegovi osjećaji nisu isti kao mamini i tatini niti obratno.

Također, uz to mora naučiti čitati emocionalne signale kako bi moglo razviti sposobnost da suosjeća (Greenspan, 2009).

Kod male djece se mogu vidjeti naznake ponašanja koje su bliže izražavanju prave empatije. Kao primjer se može uzeti kada dvogodišnje dijete vidi svoju majku kako plaće ono će joj u znak utjehe ponuditi sve ono što dijete samo veseli, poput njegove najdraže igračke, hrane, itd. Iako još uvijek nije sasvim jasno da li dijete te dobi razumije majčine osjećaje ili pa je samo uznemireno njezinim ponašanjem. Rezultati istraživanja su pokazali da djeca u dobi od 18 mjeseci razumiju ono što ih roditelji pokušavaju naučiti o empatiji (Fabian, 2008).

Greenspan (2009) navodi kako dijete od osamnaest mjeseci može prepoznati tuđe osjećaje i na njih reagirati. U to vrijeme je moguće vidjeti kod djece prve znakove altruističnog ponašanja, tj. ponašanja kojim se iskazuje briga za drugoga, bez osobnog interesa. Naprimjer, u toku igre, ako se jedno od djece udari ili padne pa zbog toga počne plakati, drugo dijete će doći do njega potapšati ga po ramenu ili zagrliti. Takvo altruističko ponašanje nije isto kao i empatija, razlika je u tome što empatija zahtjeva intelektualno i emocionalno razumijevanje kako se druga osoba osjeća. U razvoju djeteta, altruistična reakcija je temeljna i čini fazu koja se razvija prije usvajanja empatije.

Otprilike u četvrtoj godini dijete počinje povezivati svoje emocije s osjećajima drugih oko sebe. Ako dijete primijeti svog prijatelja koji je, igrajući se, spotaknuo i pao, dijete spontano reagira empatičnim odgovorom, pružajući prijatelju podršku i emocionalnu utjehu. Tijekom školskog razdoblja pa do razdoblja adolescencije, empatija se u potpunosti razvija i postaje sastavni dio života mlade osobe. S druge strane, u tom razdoblju počinje dolaziti do izražaja moguća emocionalna neosjetljivost djeteta, koja je važan pokazatelj njegovog ponašanja u odrasloj dobi te ukazuje na neadekvatan razvoj vještine empatije (Fabian, 2008).

Martin Hoffman (prema Raboterg-Šarić, 1995.) putem svoje teorije objašnjava razvoj kognitivnih sposobnosti i razvojnih promjena u stanju emocija te njihovu povezanost s prosocijalnim ponašanjem. On tvrdi da na motivaciju kojoj je cilj pružanje pomoći osobi u nevolji, utječe kognitivni i socio-emocionalni razvoj.

Također naglašava da su načini izazivanja empatije različiti te ovise o stupnju perceptivnog i kognitivnog uključenja ispitanika, vrsti podražaja te vrsti prošlog iskustva koje se zahtjeva ovisno od situacije u kojoj se ispitanik nalazi.

Martin Hoffman (prema Raboterg-Šarić, 1995) opisuje razvojne razine empatije, koje odgovaraju fazama razvoja spoznaje kod djeteta.

1. Globalna empatija je karakteristična za djecu starosti do prve godine. Kod djece je svojstveno da ne razlikuju sebe od drugih, pa se ponašaju na način kojim sve ono što se događa drugima oni percipiraju kao da se događa njima.
2. Egocentrična empatija počinje se javljati nakon djetetove prve godine. Dijete polako počinje shvaćati da je ono zasebno biće s obzirom na okolinu u kojoj se nalazi, no još uvijek ne razlikuje unutarnja stanja drugih od svojih vlastitih.
3. Empatija za osjećaje drugih javlja se između druge i treće godine te tada dijete počinje prihvaćati tuđu ulogu. Dijete uočava da druge osobe imaju vlastite osjećaje koji se razlikuju od njegovih te uviđajući to, ono postaje sposobno doživjeti sućut prema drugoj osobi, iako u to vrijeme još može ponekad tuđu nesreću percipirati kao vlastitu. Razvojem govora empatiziranje postaje sve složenije.
4. Empatija za nečije životne uvjete je razvojna faza koja se započinje javljati u kasnom djetinjstvu. Dijete počinje shvaćati da druge osobe mogu doživjeti zadovoljstvo ali i neugodu, jednako u neposrednim situacijama kao i u širim životnim uvjetima.

3.2. POSTUPCI RODITELJA KOD RAZVOJA EMPATIJE

Postupci kojima roditelji doprinose razvoju empatije kod djeteta

- uvježbavanje interpersonalne percepcije i empatičnog reagiranja
- iniciranje ili usmjeravanje pažnje na osjećaje drugih ljudi
- fokusiranje na različite potrebe i potrebe drugih ljudi
- brižljivo ponašanje i briga za drugoga
- objašnjavanje različitih situacija u kojima je dijete reagiralo dobro ili nije reagiralo dobro u skladu sa zahtjevima za pokazivanjem empatije
- poučiti dijete kako reagirati u nekim situacijama spram druge djece ili odraslih osoba

- ohrabrivanje djeteta- posebice školske djece da razgovaraju o svojim osjećajima i problemima
- tjelesno ne kažnjavati dijete i izbjegavati autoritaran odgoj
- poticati modeliranje empatičkog ponašanja roditelja
- razvijanje odgovornosti
- igranje uloga (simbolička igra)

Ponašanja roditelja koja negativno djeluju na razvoj empatije kod djeteta

- tjelesno kažnjavanje
 - zlostavljanje
 - nasilje
 - nekonzistentan odgoj
 - ekstrinzično potkrepljivanje i „potkupljivanje“ djece
- (Rosić, Zloković, 2002; str. 27-28)

Greenspan (2009) također opisuje načine poticanja empatije kod djeteta. On navodi da je od neizmjerne važnosti da roditelj suosjeća sa djetetom, jer empatija nastaje ako se netko prema nama ponaša na empatičan način. Inzistira na tome da dijete treba postati svjesno vlastitih osjećaja te da ima priliku da ih slobodno izrazi. Zatim, djetetu treba pomoći da se uskladi s tuđim osjećajima tako što mu roditelj kad god je u prilici objašnjava svoje osjećaje; u dojenačko doba se to svodi samo na izraze lica i ton glasa, a kasnije se to proteže na razgovor te osobne primjere. Zadatak roditelja je u djetetu pobuditi interes za osjećaje drugih koristeći njegove vlastite osjećaje kao mjerilo za usporedbu. Djetetu treba omogućiti sigurno okruženje da može kroz slobodnu igru, koristeći maštu izaći izvan okvira osjećaja koje je imalo te se uživjeti u neke nove kako bi ih u žaru igre proživjelo i bolje shvatilo.

3.3. UČENJE I POTICANJE EMPATIJE

Empatičnost se kod djeteta razvija i sazrijeva zajedno s razvojem njegovih kognitivnih sposobnosti (Velički, 2011).

Dakako da najefikasniji način za djetetovo učenje ponašanja prožetog empatijom predstavlja empatično ponašanje njegovih roditelja. Učenje empatije najbolje je započeti već u djetetovo dojenačko doba, no nikada nije prekasno za početak.

Poznato je da dojenčad i mala djeca najviše uče iz načina na koji im roditelji pristupaju kad su uplašeni, uznemireni, ljutiti. Bitno je naglasiti da treba pokušati ostati strpljiv i smiren u situaciji kad se dijete ponaša na „nepoželjan“ način (Fabian, 2008).

Prije nego dijete počne govoriti, možemo mu svojim izrazima lica koji zrcale njegove izraze lica (kad je veselo, tužno, iznenađeno) te visinom tona, oponašati njegove emocije u svrhu izražavanja suosjećanja, koje će kod djeteta rezultirati osjećajem zadovoljstva zbog toga što shvaćamo njegove osjećaje (Greenspan, 2009).

Kosić (2010) napominje da je korištenje empatičkog razumijevanja pretpostavka za nenasilno ponašanje i kvalitetno rješavanje međuljudskih sukoba.

Zbog toga se ne smije na dijete vikati niti ga fizički kažnjavati. Takav način ga uči da su vikanje i fizičko kažnjavanje prihvaćeni načini za upravljanje emocijama i da se to smije upotrebljavati i na drugoj djeci, kasnije i na odraslima (Fabian, 2008).

U vrijeme od osamnaest mjeseci pa do druge ili treće godine, kod djeteta se razvija simbolička igra, tj. igra pretvaranja tijekom koje se djeca nalaze na simboličkoj razini u kojoj stvaraju i koriste riječi i mnoštvo ideja. U sam proces igre može se uključiti i roditelj koji ulaskom u igru postaje ravnopravni suigrač. Roditelj tijekom igre prestaje biti roditelj te u djetetovim očima postaje prijatelj sa kojim dijete dijeli zajedničke prizore svog svijeta mašte. Tijekom imaginarne igre djeca eksperimentiraju osjećajima tako da svojim igračkama ili imaginarnim likovima dodjeljuju promjenjive uloge, kako bi i sami osjetili i isprobali razne osjećaje koje su do tog trenutka vidjeli u svojoj okolini. Djetetova lutka u jednom trenutku može biti zločesta mama, a u drugome trenutku postaje dobra odgojiteljica ili se već u sljedećem trenutku u sobi nalazi gladni medvjedić koji traži svoju mamu. Takav oblik igre djetetu pruža mogućnost da iskoristi svoju maštu za sigurno istraživanje svijeta osjećaja. Pretvarajući se da se pokraj njega nalazi izgubljeni i gladan medvjedić dijete počinje osjećati suosjećajnost, a time i

počinje misliti suosjećajno. Opisanim oblikom igre dijete polako počinje usvajati empatično ponašanje (Greenspan, 2009).

Nakon usvajanja simboličke igre dijete počinje učiti logičko povezivanje ideja i počinje razmišljati na uzročno posljedičan način: „Sretan sam zato što si mi dao igračku. Tužan sam zato što me ne puštaš van igrati se. Ljutim se na mamu zato jer mi ne želi kupiti igračku koju ja želim.“

Dijete koje je na toj razini razmišljanja shvaća kako se ono samo osjeća i razumije razlog vlastitih emocija, ali može zaključiti i kako se druga osoba osjeća. Ono može razlikovati svoj unutarnji svijet od svijeta ljudi koji ga okružju, zanima se za njihove osjećaje koje istražuje, ali je ujedno svjesno činjenice da i ono samo ne dijeli te iste osjećaje sa drugom osobom. Na početku to povezivanje je jednostavno i svodi se na osnovne stvari poput: „Gubitak igračke znači tugu. Rani odlazak na spavanje znači ljutnju.“ Kasnije se javlja sljedeći stupanj razvoja tokom kojeg dijete prelazi u složeniju fazu empatije u kojoj istražuje razne razloge svojih osjećaja, ali i osjećaja drugih ljudi. Primjerice zbog preseljenja u drugi grad, dijete može istodobno biti sretno zbog toga što će sad imati vlastitu novu sobu, lijepo igralište pokraj kuće, ali u istom trenutku može biti i tužno zbog gubitka starih prijatelja i zbog toga što će mu nedostajati stara kuća i soba. To je ključan trenutak u toku kojeg dijete dolazi do trenutka u kojem je sposobno prepoznati stupanj dvosmislenosti i sukoba osjećaja, što čini ključnu komponentu složenije vrste empatije koja će djeci omogućiti da počnu gledati na svijet oko sebe na kompleksniji način, ujedno će imati sposobnost zauzimanja različitih gledišta što je ključna životna vještina (Greenspan, 2009).

Djeca o empatiji mogu učiti od svoje 5. godine i kroz razgovor o hipotetskim problemima, kao što su; „Kako bi se ti osjećao kad bi ti netko uzeo tvoju omiljenu igračku? Kako bi se tvoj prijatelj osjećao kad bi mu netko uzeo njegovu igračku?“. Osmogodišnjaci već mogu tijekom razgovora o prethodno spomenutim hipotetskim problemima diskutirati o tome da li osjećaji drugih ljudi mogu biti različiti od njihovih vlastitih (Fabian, 2008).

U razdoblju od osam, devet ili deset godina djeca se imaju potrebu uspoređivati sa ostalima, pri tome stvarajući neki svoj poredak u socijalnoj hijerarhiji u razredu: Tko je najpametniji? Tko zna najbolje računati? Tko je najbolji nogometaš? Tko najlošije igra nogomet? Prilikom stvaranja tih ljestvica djeca koja nisu pri vrhu nastale ljestvice osjećaju se razočarano i odbačeno zbog toga što nisu u svemu najbolja. Autor

napominje da je to jedna od najzdravijih stvari tijekom djetinjstva nakon koje dijete kasnije postaje suosjećajnije prema drugima jer ih zapravo istinski može razumjeti, pošto se i ono u nekom trenutku života tijekom razvoja osjećalo tužno, razočarano, povrijeđeno. Dijete koje je proživjelo žalost može lako suosjećati sa drugom osobom koja je tužna, suprotno od osobe koja nije nikad iskusila takav osjećaj tijekom djetinjstva. (Greenspan, 2009).

Uočava se nedostatak empatije prema roditeljima te mlađoj braći i sestrama kod djece starije školske dobi, tj. one djece koja ulaze u adolescenciju. Razvojno gledano dijete se u to vrijeme odvaja od svoje obitelji kako bi uspješno izgradilo vlastiti identitet te odnose sa ljudima izvan obitelji. Roditelji trebaju shvatiti da je to normalna razvojna faza te trebaju svom djetetu pružiti pomoć da integrira empatiju u svoj normalni rast i razvoj. Važno je da se ne smije adolescentu dopustiti nedostatak empatije prema bliskim osobama, te mu se treba jasno dati do znanja da se prema njima ne smije odnositi na način koji ih povrjeđuje. Treba mu probati objasniti i približiti kako bi se on sam osjećao da se prema njemu netko njemu blizak odnosi na takav način, manjkom empatije. Takva rasprava se treba pojaviti svaki put kad adolescent iskaže neprihvatljiv oblik ponašanja, a treba se proširiti i na odnose sa vršnjacima, tj. situacije kad su mu prijatelji povrijedili osjećaje. Bitno je stalno dijete poticati na razmišljanje koje se proteže dalje od njega samog te uključuje osjećaje i interese drugih, ne samo njega samog. Kada kod djeteta završi faza „separacije“, trud koji su roditelji uložili u razvoj empatije svakako će se isplatiti. Također je bitno spomenuti da učenju empatije kod djeteta dakako doprinosi roditeljsko izražavanje interesa za djetetove doživljaje i osjećaje (pozitivne i negativne), pažljivo i aktivno slušanje, postavljanje pitanja kojima je cilj razjasniti njihove misli i osjećaje. Dijete podvrgnuto takvom roditeljskom utjecaju sposobnije je na dubljem nivou povezati se sa drugima, ponaša se u skladu sa svojim empatičnim osjećajima, tako da sasluša drugoga, pomaže mu te iskazuje svoju velikodušnost (Fabian, 2008).

„Dok djeca odrastaju možete im pomoći razvijati suosjećanje tako da sudjelujete u svakoj fazi. Smijte se sa svojom bebom. Spustite se na pod i igrajte igre pretvaranja sa svojim mališanom. Kad se dijete uzbudi ili uznemiri, pitajte ga kako se osjeća i zašto se tako osjeća. Kad krene u osnovnu školu, pobrinite sa da upozna mnogo različite djece i da uspješno sklapa prijateljstva. Kada dođe do faze refleksivnog razmišljanja, pitajte ga za njegovo mišljenje. Podržavajte njegova prijateljstva i imajte sluha za

njegove interese. Sva ta svakodnevna iskustva i mnogo toga drugoga, promiču kvalitetu empatije. „ (Greenspan, 2009; str. 32)

Velički (2011) navodi kao jedan od velikih odgojnih zadataka, samu mogućnost uživljavanja u osjećaje drugih i pronalaženje smisla u svemu tome. Tome treba težiti u procesu odgoja jer predstavlja “znanje za život”, odnosno, razvoj osobina koje će određivati pojedinu osobu tijekom cijeloga života. Pružanje kvalitetne okoline koja je svjesna važnosti poticanja empatije i prevencije stereotipa od presudne je važnosti za odgoj djeteta.

3.4. UPOZNAVANJE DJECE SA OSJEĆAJIMA DRUGIH

Način kojim roditelji pokazuju svoju empatiju je djetetu puno bitniji nego riječi koje mu govore. Iz tog razloga poželjno bi bilo da roditelji djetetu na miru objasne zbog čega neko ponašanje može povrijediti druge te s njim razgovarati o njegovim osjećajima. Primjerice da li se ikad on osjećao loše zbog toga što se netko prema njemu ružno ponašao. Empatija počinje s pojedincima, no proširuje se na veću grupu koja s nama dijeli određene osjećaje i ciljeve, a to mogu biti članovi iz naše obitelji, prijatelji u školi, suigrači iz nogometnog tima, sustanari iz zgrade. Dijete se poistovjećuje sa ostatkom grupe prema kojoj mu je stalo. Greenspan (2009) nam tim primjerima obraća pozornost na grupnu empatiju, čijem razvoju prethodi osjećaj pripadnosti nekoj skupini, koji potiče i osnažuje razvoj grupne empatije. Takav oblik empatije s većom socijalnom grupom ključni je element koji spaja društvo u cjelinu. Također je bitno napomenuti da ukoliko uvidimo da dijete postane pretjerano zainteresirano samo za jednu grupu, primjerice samo za svoje prijatelje dok svu ostalu djecu isključuje, potrebno i korisno je kod djeteta proširiti raspon empatije prema ostatku društva. Prema djeci druge nacionalnosti, rase, vjere, drugačije fizičkog izgleda ili mentalnih sposobnosti te tim načinom utjecati na razvoj empatije.

4. EMPATIJA I MORALNOST

Srž morala i moralnog postupanja uočava se u sposobnosti osobe u tome koliko joj je stalo do toga što je dobro/ispravno, a što nije. Postoji mogućnost da neka osoba može odrediti što je dobro, a što nije ali joj jednostavno nije stalo do toga da se u skladu sa tim i odnosi. Kako bi kod djeteta, kasnije odrasle osobe osjećaj za dobro i loše bio razvijen u skladu sa očekivanjima društva, potrebno je kod djeteta usporedno sa razvojem morala razvijati i osjećaj empatije (Greenspan, 2009).

Kako djeca odrastaju sve češće roditeljima postavljaju pitanja „tko, što, gdje, zašto“, pri tome im dajući priliku da slobodno istražuju vrijednosti i ciljeve vlastite djece uz mogućnost modeliranja dječjih ideala i osjećaja za moral. Roditelji u ovom periodu mogu pitati dijete primjerice, zašto je ono ljuto, što ga je razljutilo tijekom igre sa drugim djetetom. Tijekom razgovora s djetetom važno je da ga roditelj razumije i suosjeća s njim, prilikom čega dijete iz roditeljevog stava i odnosa uči empatiju i suosjećajnost, temeljem onog što u tom trenutku zajedno preživljavaju. Potrebno je dijete slušati s poštovanjem čak kad je ono neugodno, ljutito i zločesto jer takav pristup s jedne strane topi djetetovu ljutnju, dok mu s druge strane pomaže u razvijanju brige za druge. Jedino takvim pristupom se djetetu može pomoći da izrazi osnovu svojih osjećaja te da nauči povezivati roditeljevu brigu sa svojim osjećajima. „*Jedini način da se empatija nauči jest taj da promatraš druge kako se empatično ponašaju prema tebi.*“ (Greenspan, 2009; str 141).

Dakako je bitno da roditelj odredi granice i posljedice kad dijete prijeđe prethodno međusobno dogovorene granice. Primjerice kad udari drugo dijete ili ugrize mlađeg brata. Važno je naglasiti da roditelj prilikom provođenja prethodno dogovorene kazne iskazuje svoje suosjećanje ali i razumijevanje za djetetove postupke.

- Roditelj prvotno mora dijete smiriti ukoliko je uzrujano. – „Ne mogu te razumijete što mi želiš reći, kad tako vičeš.“

U situaciji kad je dijete pod snažnim utjecajem emocija, treba mu dati vremena da se primiri. To se može postići tako da dijete mirno sjedi uz roditelja ili neka mu se pridruži u nekim poslovima

- Nakon što se dijete primirilo, roditelj razgovara s djetetom da dobije cjelokupnu sliku onog što se zapravo dogodilo, zašto se to dogodilo te koji se osjećaji kriju iza toga. – „Zašto si udario prijatelja? Je li on uzeo tvoju igračku? Kako si se ti u tom trenutku osjećao?“
- Bitno je da roditelj odredi primjerene posljedice, tj. granice ovisno o tome što je dijete napravilo. S djetetom bi se unaprijed trebale dogovoriti granice ali i posljedice ukoliko ih dijete prijeđe. I tijekom provođenja adekvatne kazne, bitno je da roditelj pokaže razumijevanje prema djetetu, kako ne bi ostavio dojam osobe koje uživa u kažnjavanju i koju nije briga za djetetove osjećaje (Greenspan, 2009).

5. ZAKLJUČAK

Razvoj empatije je kod svakog djeteta od neizmjerne važnosti. To je dimenzija života koja se neprekidno širi, obogaćuje i raste paralelno s tokom života svake osobe, prožimajući sve njegove dijelove. Manjak empatije dovodi do mnogih ozbiljnih problema u psihološkom funkcioniranju tijekom interakcije sa socijalnom sredinom, no u krajnosti se mogu javiti i antisocijalni problemi osobnosti, što za primjer možemo navesti sociopate koji ljude percipiraju kao stvari, a ne bića koja imaju vlastite osjećaje (Greenspan, 2009). Da bi osoba bila suosjećajna, ona sama mora osjetiti empatiju, tj. sama je u pojedinim trenucima svog života iskusila empatiju i povjerenje. Tek tada je sposobna svoju empatiju iskreno pružiti drugima. Stvaranjem svoje obitelji pruža nam se prilika da svoje lekcije empatije prenesemo na djecu. Briga i ljubav prema vlastitom djetetu produbljuje empatiju. Roditelji svoju djecu vide kao dio sebe, ali opet i kao zasebne osobe što čini preduvjet za osjećanje empatije prema njima. Suosjećajući sa djecom, njihovim radostima i tugama roditelji proširuju i produbljuju granice vlastite empatije, a time ujedno djeci daju dobar primjer odnosa prožetog empatijom. (Greenspan, 2009).

LITERATURA:

1. Brajša-Žganec. A., (2003). *Dijete i obitelj. Emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap
2. Fabian. A.P., (2008.) *Empatija kod djece*
Dostupno na: http://www.skole.hr/podsjecamo?news_id=1836 Prikupljeno: 10.7.2018.
3. Greenspan, S., I., (2009). *Sjajni klinici*. Buševac: Naklada Ostvarenje
4. Janković, J. (2008). *Obitelj u fokusu*. Zagreb: Naklada Etcetera
5. Juul, J. (2008). *Život u obitelji: najvažnije vrijednosti u zajedničkom životu i odgoju djece*. Zagreb: Naklada Pelago
6. Kosić, A., (2010) *Empatija - važan preduvjet za učenje toleranciji*
Dostupno na: http://www.ringeraja.hr/clanak/empatija---vazan-preduvjet-za-ucenje-toleranciji_1026.html Prikupljeno: 10.7. 2018.
7. Maleš, D., Stričević, I. (2005). *Odgoj za demokraciju u ranom djetinjstvu: priručnik za rad s djecom predškolske dobi na usvajanju humanih vrijednosti*. Zagreb: Naklada Djeca prva
8. Raboterg-Šarić, Z., (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea
9. Rečić, M. (2006). *Obilježja dobrog obiteljskog odgoja*. Đakovo: Naklada Tempo
10. Rosić. V., Zloković, J. (2002). *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*. Rijeka: Naklada Grafrade
11. Velički. V., (2011) *Razvoj empatije kod djece*
Dostupno na: <http://www.inoptimum.com/2011/08/02/razvoj-empatije-kod-djece/>
Prikupljeno: 10.7.2018.

ŽIVOTOPIS

Moje ime je Natalija Šlibar. Rođena sam u Čakovcu, 25. veljače 1996. godine. Pohađala sam Područnu školu Donji Vidovec od 1. do 4. razreda, a zatim Osnovnu školu Donja Dubrava od 5. do 7. razreda, dok sam 8. razred završila u Osnovnoj školi Ivanovec. Nakon završene osnovne škole, upisala sam Srednju školu Čakovec gdje sam završila smjer Fizioterapeutski tehničar/ka. Završetkom srednje škole, upisala sam Preddiplomski sveučilišni studij Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja u Čakovcu te time dobila priliku da se obrazujem za zanimanje koje volim.

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA

Izjavljujem da sam ovaj završni rad pod nazivom *Utjecaj odgoja na razvoj empatije* izradila samostalno, korištenjem navedene literature u akademskoj godini 2017./2018.

Natalija Šlibar

IZJAVA

o odobrenju za pohranu i objavu ocjenskog rada

kojom ja _____, OIB: _____, student Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, kao autor ocjenskog rada pod naslovom: Utjecaj odgoja na razvoj empatije, dajem odobrenje da se, bez naknade, trajno pohrani moj ocjenski rad u javno dostupnom digitalnom repozitoriju ustanove Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišta te u javnoj internetskoj bazi radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, sukladno obvezi iz odredbe članka 83. stavka 11. *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (NN 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15).

Potvrđujem da je za pohranu dostavljena završna verzija obranjenog i dovršenog ocjenskog rada. Ovom izjavom, kao autor ocjenskog rada dajem odobrenje i da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi i besplatno učini dostupnim:

a) široj javnosti

b) studentima i djelatnicima ustanove

c) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

**Zaokružite jednu opciju. Molimo Vas da zaokružite opciju a) ako nemate posebnih razloga za ograničavanje dostupnosti svog rada.*

Vrsta rada: a) završni rad preddiplomskog studija

b) diplomski rad

Mentor/ica ocjenskog rada:

Naziv studija:

Odsjek

Datum obrane: _____

Članovi povjerenstva: 1. _____

2. _____

3. _____

Adresa elektroničke pošte za kontakt:

Čakovec, 2018.

(vlastoručni potpis studenta)

(opcionalno)

U svrhu podržavanja otvorenog pristupa ocjenskim radovima trajno pohranjenim i objavljenim u javno dostupnom digitalnom repozitoriju ustanove Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, ovom izjavom dajem pravo iskorištavanja mog ocjenskog rada kao autorskog djela pod uvjetima *Creative Commons* licencije:

- 1) CC BY (Imenovanje)
- 2) CC BY-SA (Imenovanje – Dijeli pod istim uvjetima)
- 3) CC BY-ND (Imenovanje – Bez prerada)
- 4) CC BY-NC (Imenovanje – Nekomercijalno)
- 5) CC BY-NC-SA (Imenovanje – Nekomercijalno – Dijeli pod istim uvjetima)
- 6) CC BY-NC-ND (Imenovanje – Nekomercijalno – Bez prerada)

Ovime potvrđujem da mi je prilikom potpisivanja ove izjave pravni tekst licencija bio dostupan te da sam upoznat s uvjetima pod kojim dajem pravo iskorištavanja navedenog djela.

(vlastoručni potpis studenta)